

ש ר ג א א ב נ ר י

העקידה בשירתו של ש. שלום

א

אֵשׁ הַהֲתַלְּלוֹת הַמַּחֲכָה מִקְּבֵר
לְנִפְצֵי הַיָּתִי עַל פְּסַגַּת הַהָר,
וּמַחֲכָה כִּי אֶצְנַח לְרִגְלָהּ שְׁטוֹף-עֵד,
מֵאֲכַלְתָּהּ בְּלִבִּי וְהָאֵץ בְּיַד.

(אל האורב)

מֵאֵז נִפְקְחָה / עֵינַי לְעֵדָה,
מֵאֵז עָמַד / עַל רִגְלֵי הַיָּלֵד,
אֲנִי מוֹלִיךְ / יוֹם יוֹם לְעַקְדָּה
אֶת צִסִּי / וְנִשְׁשִׁי בְּחֵלֶד.

(שירי העקידה)

שתי המובאות הנ"ל של מוטיבי עקידה מובהקים משירים שונים של שלום, שמרחק 30 שנה מפריד ביניהם, יש להן חשיבות קומנטארית לכמה אנפין בדיוקנו הרוחני של עולם המשורר. הן מרמזות על עולם נפשי שבילדות, אשר נפגע עד היסוד על ידי "מאורע" תנ"כי, בעל סמליות מיתולוגיות וזעפת, ששמו "עקידה". ו"מאורע" כזה עם שהוא אובייקט להשערות ולניחושים בלבד, מתוך הלך הרוח הקוטבי בשירה זו בכללה, הוא גם משתקף באמצעים הסמליים (והם בעלי חיות ויזואלית עשירה), המטפחים פולחנות העקידה. ואמנם חתירותיה העמוקות של שירה זו, הרצופות כיסופים מדומדמים, לאיזה שהיא "אני" זהה עם העולם, מכוונות אל עולם הילדות מלפני "מאורע" העקידה. לפיכך רואה אני ב"שירי העקידה" ובכמה שירים אחרים בספר "בין תכלת ללבן", תרומה חשובה להארת שכבות יסוד בשירת ש. שלום שתודעת העקידה שלטת בו, והן שכבות עלימות אשר טרם זכו להבהרתן¹. יש בלא-ספק מידה של גמנועות בתופעת חולשתה של הביקורת

1 ספר השירים "בין תכלת ללבן" מאת ש. שלום, הוצאת מוסד ביאליק.

בכלל מפואר ומהתייחד עם המעמקים בחומר הפיוטי העשיר של שירת האני; מימד כזה מחזיק, אגב, מאמרו של ב. קורצווייל "הצלילה לתוך תהומות האני" "מאזניים", טוב' ב', כרך א'. הגישה הכללית ברובה אינה חפשית מסייגים מרתיצים מול תחושת התהומיות שבמיטב השירה הזאת ונאתות משום כך בצף על פני שטחה.

גיב שירתו של ש. שלום המהותך במרוכז, החד-פעמי בשירתנו, הוא היסוד החזק הבונה את יציבותה הדינאמית של אישיות המשורר; עולמות ורשויות מסוערים מסעירים הפורצים לתחומו של האני, נכבשים בחישוקי ביטוי רצוף ומפולם. שאגתו ונהמו של היקום כאילו קמים פה לדממה תמהוגית. גם הבהרת הרבודה של אסתטיקה מן הסוג המיוחד שבשירת שלום נחשפת לעינינו הקונפרונטאציה של האני עם עולם דימוני מירא, המשתער בהמון סמלי מוות ועקידה ויופי מחריד — "שאני זע עד היסוד מחרדה שבהוד" — "להב, להב רד / כולי מזבח" — "היקום משא על כתפי מכות אש". ובכן לפנינו שכבה פיוטית אותנטית מאד להארת כמה אבני יסוד במפעל השירי הזה. מסתבר כי האמור הוא במשורר שרבדי ריגושי הועמסו יסודות ויזואליים יוקדים, מסעירים ומעשירים, משורר שנפשו פרוצה ועמוסה מראות ודמויות, ואיננו יכול לעצור מלהיפגע באסתטיטיות דימונית זועפת ואלוהית אכזרית מחלחלת של ההוויה היקומית העשירה:

עֲצַמַת הַיְקוּם / עַל רֵאשֵׁי מִכָּה. / וְשִׁלַּל הַמְרָאוֹת
מִדְּקֵרוֹת הַחֶרֶב. / הִגֵּי אָנוּשׁ / בְּאֹזֵי זַעֲקָה,

(עקידה)

הוויה יקומית אכזרית של עולם-עקידה, בה נישא האני החשוף ל"מדקרות" מראותיה-מוראותיה, היא יותר ממוטיב בשירה. היא מהווה מוקד גורלי, הקובע לגבי הלכי נפש ומחשבה ייחודים ומוטיבים ביצירה הפיוטית. הרי מכאן השירה בתגודתה האסתטיטית הפרימיטיבית ביותר מקיימת כורח המאבק להפיג מתחוות איומה ולהשתחרר מעקת אותו "שלל המראות" של האלים הזועמים. ומאז החל לתת מבע-שיר הוא נתחולל והלך בסימן מאבקו של האני המתקומם לכבוש את אי-המנוחה, ללחום בעולם עוין-מפרד ולהאבק על עולם אהב-מאחד, והיה לו השיר לאני שלו נצחון עד-אריגעה על הזורח שבו ועל האפלה שבו, נצחון וויתור וכניעה ופיוס והכרה בהזדהות, באינטגרי-

ראל של קטבים "אני-עולם". שירתו אין כמותה נכספת לשלווה, לשלימות, ל"תיקון"; בצמצום ביטויה ובריכוז ניבה היא מחשקת עצמה ומצירה את מפולשי סערתה, לשטח מקצת מן התהומיות שבה ולהקל מפרשיה מן העומס. וביטויה אין כמותו מתאפק וכובש עצמו מלזעוק זעקה גדולה מפרקת ומשחררת: "אני מקיץ מחלום מועקות / כל חיי הייתי מוסר / אילו ניתן לי לפרוץ בשאגה: אבוי / כל התמרדות שארית הכוחות אאמץ / כלפי המחסום שבפי" (בין תכלת ללבן). שירתנו יודעת מעט משוררים שהעולם חרש בנפשם במידה כה גדושה כה מייראה. אחד מהם הוא אצ"ג שנתן ביטוי אכזרי לקולה המורד של בעירתו הלוחכת בשטף האכספרסיוניסטי, המשחרר את זעקת-היחיד המתמלאת מזעקת העולם. שונה וקשה דרכו של משורר המאמץ שארית כחותיו לבלימת האש ולאיתוי הקרעים ולאיתור השלהבת. הרי הנגרשות הנפשית המתמדת עמוסת המטען החזויתי, בעקב היותה נתונה ב"מחסום שבפי" המשורר, היא פורצת אל מתחרות הצורה המצמצמת את תנועות הגירויים, הצורה הקפדנית והחמורה על ריבוי ההסתעפויות של מקצב ותבנית וחרו.

ואותו היסוד החוסם הוא היסוד היהודי הרוחני, שעיקרו בהתאפקות ובכיבוש ההתנחלות הדיוניזית. מקורו וטיבו ביופי המוסרי, השופע אהבה וסלחנות: "אלוהי, שירתך שנתת בי אינה יודעת לקלל". וייתכן שבלעדי היסוד הזה היתה שירתו של שלום מסתאבת באקורדים רמים ומפקיעה את עצמה מאופיה הלירי המובהק. היסוד הרוחני הזה עמד לו במידה רבה לפייס את הקטבים אני — והעולם.

ב

הקוטביות של האני והעולם, ימיה כימי שירתו של ש. שלום ומקדם לה, במאורע הגורלי, המציאותי או הסימלי התנ"כי שב"עקידת יצחק", החוזר על עצמו אחר כך ב"עקידת האנושות" (און בן פלא). לקוטביות זו משמעות חמורה יותר מכל הגדרה "טראגיות", שניתן לה מבע בביטויים ורמזים שוקפים למדי, פה ושם ב"שירת הזמן" שלו, כגון: "אנחנו בונים את ירושלים כעולים לגרדום" וכד' (ההדגשות שלי — ש.א.). בשירת ה"אני" היא מתגלה במוטיב העקידה, החוזר בכל שירתו למן ראשיתה, בשירים כגון: "אל האורב", "להב רד", "בלב העולם", "אנו כבים בעד", "פנים אל

החיה" ושירי התנ"ך. הופעתו של מוטיב העקידה ב"פנים אל פנים", וכנושא בפני עצמו בספר "בין תכלת ללבן", נושאת אתה אותה אורת סמלי-האור של שיריו הראשונים; ובכן, האש, הסכין, הצפורן, המאכלת, העין, השן, החרב וכד', שיש להם תכונות ותארים כגון: "לטש", "אבח", "זוהר", "לפיד", "אודם", מהם אין מנוס גם במציאות הארצית. אף נושא העקידה (ונכון יהיה לומר — העקידה כנושא) חוזר ומאשר השערות על תודעה קוטבית חריפה מאד בשיכבה העלימה שבשירת המסתורין העמוקה ביותר של "שער החמשים", לאור השאיפה "האחדותית" החופפת על היצירה הזאת. להשערות כאלה יש יסוד באופיים המיוחד של סמלים ראשונים, החוזרים שוב ומופיעים שם. חלק משירי "בין תכלת ללבן" ושירי העקידה בפרט נוסכים אור מבהיר גם על הרובד החשוב העמקני ביותר בשירת האני הנ"ל. ומשום כך יש לראותם כיסוד לריהאביליטציה לאמת שטרם גובשה כהלכה.

ואגב: כל העלול להיראות תמוה בחישוב קוטב העקידה, שהוא קונפוזיציה של המשורר עם הכליון, לאור הרעיון המרכזי החופף, שבהזדהות אני-אתה ואני-עולם, (ואשר גובשה אגב בשירים האחרונים, כגון "שעה מאירה", "מכלול") — ימצא לו סימוכין ביצירת העולם, בחוקיות האמביוואלנטית השלטת כלפי האובייקט הפאוסטי לגיטה ובחזיון של גיאורגה, שירה שרעיון ההזדהות שלה ניוון אף הוא מן הקטבים של האני והחיים, האני והעולם, האני והאלוהים; קטבים הם בציר מאחד שעליו סובבת תפישת עולם גדולה². בעקב המתיחות המתמדת שבמשורר העומד בפני תהליך החדירות ההדדיות של האני והעולם, מתחולל משבר קונפליקטים ברובד הריגושים העמוס לכאב. אויבו של המשורר דנן הוא עולמה הטרומ-הזדהותי של תודעת העקידה, ביופיו המכאיב הדימוני, ה"אורב" בנגוהותיו-סמלי, בבוהק הצפורן הנתקעת "בלבבו האובד", בנצנוץ המאכלת "המושטת ללבן" ובלטישת עיני המוות" וכד' וכד'. ושירה זו עשירה מאד ברמזים מוטיביים של מוות, כליון, התפוררות, התאינות ואימה בפני "אש ההתגלות המחכה מכבר לנפצי היותו" והוא: "המראה השורף את לבו". לעומת זאת, בסמלים של שירי העקידה האחרונים, ואלה מפויסים יותר, מתגלה התופעה של כפילות. האיל הדיוניזי מכפר על העולם, האש היא יסוד ההרס והאחדות. המאכלת המפרדת "הגזורת גורים בחלד", כערך סמלי טרום-הזדהותי, ממלאה

גם שליחות של גאולת העולם. המשורר מגלה זהותו באיל הנשחט, אבל הוא גם יצחק הבן, המקבל עליו את גזירת העקידה ונגאל בהשראת שליחו של העולם העליון (ופה רמז לדרכו של המשורר, למיפנה ההכרתי שחל במעמדו הקוטבי). בשירים אלה מסתמנת כבר דרך היחלצותו והצלתו של המשורר מן ההתפרדות והאיון מסוגם של מוטיבי העקידה הראשונים: "מאכלתך בלבי והאין ביד". "שירי העקידה" מהווים חזרה מבהירה יותר, על המיפנה במאבק המשורר שדוגמתו ראינו ב"פנים אל פנים". היסוד האסטיטי, הנותן פה לסכסוך ולקרע, מתגלגל במשמעות חדשה ומופיע היסוד המפוים. אף שהוא אחד מקווי דמות המשורר: כניעה תוך נכונות למוות והשלמה לשם הזהות העליונה. הפתרון הוא כמובן ביצחק, בו נתגלמה גאולת העולם, בנכונות שלו להזבח; והגנו שומעים כאן מעין נימה של ויתור המשורר על חייו, והוא הזובח אותם למען איוה אחדות והשלמה עליונות — רעיון המלוזה. אגב, את המשורר בהליכתו משירת היחיד אל שירת העם (קולות בלילה).

הנאומים ב"שירי העקידה" מתרוממים לספירה העל-מציאותית. "נאום המאכלת" הוא הגילוי הבולט ביותר לתפיסה כזאת, והוא מצוי מעבר להוויה היסטואציונית התחומה במציאות התנ"כית; האינסופיות שבדימוני באה למלא עוצמתה בביטוי:

יְסוּד בְּיָסוּד וּבְדָל בְּבְדָל
חֶמֶן בְּזֶמֶן וְחָלָל בְּחָלָל.
מְטַר גְּלִגְלִים וְטַל מְזֵלוֹת,
קֶרְחֵי פְתִים וְשִׁלְגֵי עֶרְבָלוֹת.

(ש)

מי שיחקור בפרשה מופלאה זו של הרחבת תחומים מעבר למקום ולזמן, אם ירצה גם להסיק מסקנותיו לגבי אופיו הויזואלי היוקד בגווני-האור של הסימבוליזם הפיוטי המיוחד במינו של שלום — לא נמנע ממנו, כי יגיע לגילוי מקורם בתלמודו הקבלי של הנער שלום, הרווי מסתורין והאפוף ספירות-אור וגלגלים. אולם אין ספק שגם האגדה החסידית תרמה חלקה להשקפה זו על גאולת העולם, המרומזת בנושא העקידה ושאי-אפשר לה בלא כפרת דמים.

ג

הקונפרונטאציה עם עולם הכליח כתופעה רוחנית שמקורה באסתיטיקה דימונית אינדוידואלית מאד (מן הסוג: "אש ההתגלות המחכה מכבר לנפצי היותי" ודומיו, ואשר ביטויה המטאפורי נמסר בשימושי הסימבוליקה התנ"כית של העקידה) — דרכה רצופה גם בתפיסת האיין המודרנית — "מאכלתך בלבי והאין ביד". לפנינו שם כל היסודות המחריפים את תודעת משבר העסידה ואת ההכרה במפורדים ומפולגים של "האני", הכרה הנושאת נקודות התלקחות מרכזיות לשירתו החשובה ביותר ב"שער החמשים" ובשירים כגון: "ייל האיין", "הגשר", "פרידה ראשונה", "עקידה".

אָדָם אָגִיס מֵיֵטֵב אוֹזוֹ לְזַבַּח
בְּזִבַּח זֶה עוֹד לֹא כָּהָה מְלֶאֶךָ.

(שער החמשים)

או :

וְכֹל יְמֵי חַלְדֵי דוֹמְעוֹת עֵינַי לְרִצָּח
בְּתַחֵם אֲנֹשׁ תְּחוּמַיִם: אָנִי, אֶתָּה וְהוּא.

(שם)

יצירה זו, והיא החשובה ביותר של ש. שלום, מתחוללת בסימן מאבק מכריע על אחדות האני, שאת ציר המיפנה שלו אפשר לראות במחזור השירים "נתיבות לנשמת האדם", האפוף הווית מסתורין איומת-הוד-מוות, תוך כדי שאיפה להשלמה בין האני והעולם. אולם רעיון ההזדהות נושא אף הוא אופי של קוטביות. הליכתו של המשורר — על כל גלגולי המסתורין התמוהים השונים והרבים שבדרך זו — אל תחושת האחדות שבילדות הטרומ-עקידתית היא מעין "הליכה חוזרת", לאחר שהוא מועשר נדודים, נסיון-סבל ותודעה איומה של עולם הפירודים. עיון רציני נוסף ב"שירי העקידה" מושך תשומת לב לדמיון הרקע האירועי אשר בשני מחזורי השירים ואל זהות ההלכים פה ושם. השלמתו של יצחק, או המשורר, עם הגורל האכזרי להיעקד על המזבח ודרך הינצלו, על כל הכרוך בו, נחשפים בביטוי נורא-הוד-מוות פה ושם. גאולת העולם דורשת קרבן דמים

3 עיין: במאבק על דמות האדם, בספרי 12 משוררים, הוצאת יבנה.

— מעין עקידה נוספת — ההופך משום מה לחזרה על "הזעזוע" הראשון של העקידה על מסקנותיו הפאטליות:

אֵלִים בִּי בּוֹעֲרֵת

מִכּוֹת הַשָּׂאִיָּה - - -

עֵינַי לֹא נִסְגָּרֵת

אֶל מֶה שֶׁהִיָּה...

(המלאך)

"תהום באשר אפן / שמע ישראל!" — זועק המלאך. שראה מה טיבה של הגאולה הזאת ומגולל את הקרע הנורא שבסבל הגאולה. תיאום הלך-הרוח והאירוע בשתי הסיטואציות הרחוקות (ולא כאן המקום להרחיב בפרשה הראשונה), בולט במידה שאסור לנו אולי, אם רוצים אנו להשאיר נאמנים לאמת. לפרש כלל את שירי העקידה החדשים בלא לחשפם מול הרמזור המאותת של "נתיבות לנשמת האדם", המקפלים בתוכם את אותו היסוד התודעתי העמוק. כן רואים אנו, כי דרך המיפנה בשירה זו עקובה בדם המאבק על השלמה בין הקטבים, בריקונסטרוקציה של האני מחורבנו, מה שעשוי להעמיד אותנו על כל הרציניות החמורה שברעיון אני-עולם בו מושגת, כביכול, ההשלמה על-ידי כך שנשמת האני מתאחדת עם נשמת העולם. ואולם קוטב העקידה מוסיף ללוות את המשורר בזעזוע של מות הריע, שהוקרב על עקידת גאולת-העולם והוא מגיע על סף יאוש איום, כמובע בהמשכו של אותו השיר וכתוצאה ישירה מן הזעזוע:

אֲנִי יוֹדֵעַ בִּי תֵּבֵל תְּלוּם,

בִּי גַם אֲנִי אֲנִי מִחַר לְשַׁרְף,

אֵלִים אֲנִי רוֹצֵה לְחַג הַיּוֹם,

(נתיבות לנשמת האדם)

ד

לסיכום הנושא רואה אני צורך להטעים את חשיבותם המיוחדת של "מאורע" העקידה ושל הקוטביות בשירה להארת האמת שביסוד הזהות. מתוך הבנת קוטביות זו שכתפישת עולם מתבהר המיפנה בדרך מן תודעת האיני (השולטת בעולם-העקידה של הרובד השירי הראשון), לקראת המסקנה המחוייבת,

פולחן היש, ההצלה ב"תקוות השני" של היש והאלהת האני (יה-אדם)
 שהם אחדיים בזהות היקומי הגדול. — "אזמר בשבחים למכלול בתפארת! /
 אתבונן במופלא הזהות המזהרת / של בורא וברא, להבה וגחלת, / של
 אין-סוף וקרטיו, אדם ומלוא חלד, / מנבכים נזעכים איך גדלק חוט-שני /
 באלפי רבבה מתייחדים ב"אני" (מכלול).

גם האני בעימות של עם ומולדת — ואין, כמוכן, להוציא את העם והמולדת
 מתחום עולם-העקידה שלו ("ועם ומולדת האין הם בקשר?" — "שער
 החמשים") — מייצגים מעמדים קוטביים, הכופים את האחדות כפתרון:

אָנִי דָם, אָנִי עַם, קִרְקַע וּמוֹלֶדֶת

(שם)

"מאורע" העקידה מבחינה מציאותית וסימבולית, נודעת לו, לדעתי, חשיבות
 מרכזית גם להבנת דרכה של שירת האני העמוקה והאפופה מסתורין, שהיא
 מעין צלילה אל תוך תחושות הזהות שבילדות הטרומ-עקידתית, וממילא
 מוליכה דרכה אל אחרות האני באנושות הקדומה ביותר. סמלי המוטיבים
 הללו במובנם הרחב יותר, ואני מתכוון לכל הנורא-הוד שבאסטיטיות הויזוא-
 לית רבת-הזוהר המצויה בהם, הם ארציים וממשיים ומגלמים את המציאות
 המודרנית, את האיין ואת סבל הפירוד ואת היסורים שבהתפלגות האני;
 מכאן נובעת, כפי שניתן לשער, כל הקיצוניות שבדרכו של המשורר אל
 המסתורין ואל אחדות האני שבהוויה קדומה וכד'.